

АНОТАЦІЯ

Лукіна Л.В. Популізм як феномен у сучасному політичному дискурсі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – Київ, 2023.

Дисертація на здобуття доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2023.

Нині демократичні суспільства стикаються з низкою глобальних викликів, одним із яких є поширення популістських рухів та ідеології популізму в цілому. Причому зазначені проблеми характерні для всіх демократичних країн – незалежно від ступеня розвитку політичної системи, її національних особливостей, ефективності функціонування системи парламентаризму тощо. Великий «вибух» популізму початку XXI століття актуалізував проблему ефективності представницьких демократій в цілому та представницького правління зокрема, їх здатності реагувати на зміни, що відбуваються всередині громадянського суспільства, а також ступеня адаптивності політичних інститутів, спроможних враховувати нові запити та, паралельно, зберегти традиційні механізми узгодження інтересів в суспільстві.

У дисертації здійснено науково-теоретичне обґрунтування феномену популізму у контексті історії, ідеології, технології, аналізу особливостей його застосування у сучасному політичному дискурсі та специфіки його функціонування у політичній системі України.

Обґрунтовано теоретичні засади політичного популізму у контексті сучасного політичного дискурсу, що включають: уточнені дефініції, типи, цілі, передумови, результати, етапи, класифікацію, методи, технології; базові концепти в ідеологіях лібералізму, соціалізму, націоналізму; напрями зменшення негативного впливу політичного популізму під час виборів в Україні, що ґрунтуються на міжнародному досвіді та їх застосування з метою утвердження демократичних цінностей у сфері політичного управління.

Систематизовано й обґрунтовано основні наукові підходи щодо розуміння сутності феномену популізму – світоглядно-ідеологічний, логіко-дискурсивний, поведінково-стильовий, інструментально-мобілізаційний, що сприяло уточненню наступних понять: «*політичний популізм*», як особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства; «*політичний дискурс*» як складну символічну дійсність, у якій використовується сукупність мовних актів і правил публічної поведінки та політично значущих символів й концептів, що стають критеріями правильності чи неправильності дій у межах певного соціуму і не призводять до політичної комунікації.

Обґрунтовано основні чинники феномену політичного популізму: популістські ідеологеми, покладені в основу діяльності політичних партій; політичний дискурс як спосіб мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

Визначено й удосконалено типологізацію запобіжників (політичних, нормативних, правових, освітніх) протидії поширенню феномена політичного популізму, що сприяють подоланню політичної корупції.

З'ясовано, що кожному політичному режиму властивий власний політичний дискурс, який ґрунтується на відповідній національній ознаці.

Охарактеризовано базові ідеологічні концепти феномену політичного

популізму, що ґрунтуються на міжнародному досвіді й етапах його історичного розвитку в ідеологіях лібералізму (на прикладі США і країн Західної Європи), соціалізму (на прикладі Китаю) та націоналізму (на прикладі Великої Британії (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Канади (Квебек).

Визначено етапи становлення і розвитку феномену політичного популізму: перший (кінець ХІХ ст.), пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США; другий (початок ХХ ст.) – популістський рух у державах Латинської Америки, який зумовив появу таких ідейно-політичних напрямів як апризм, жетулізм, піронізм; третій (30-ті рр. ХХ ст.) – популістський рух під час «великої депресії» в США; четвертий (друга половина ХХ ст.) – західноєвропейський популізм, якому властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування; п'ятий (90-ті рр. ХХ ст.) – розвиток світового популістсько-демагогічного руху в східно- і центрально-європейській політиці, що ґрунтуються на ідеях неолібералізму; шостий – постмодерний популізм, пов'язаний з впливом культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики; сьомий – «великий вибух» популізму, 2014 рік – до сьогодні, який характеризується перемогою популістських сил на виборах в США та Європі.

З'ясовано, що у наукових поглядах на феномен політичного популізму відбулась відповідна трансформація, зумовлена змінами політичних ідеологій: так, у країнах Заходу політична ідеологія змінилась із ліберальної на неоліберальну і постмодерну, які вплинули на створення не традиційних політичних партій і спричинили зсув електоральної підтримки в бік популістів; у деяких країнах Сходу (зокрема, мова йде про Китайську Народну Республіку) стабільно функціонує соціалістична (комуністична) ідеологія, яка лише частково трансформувалась у радикальну та праворадикальну (мусульманські країни), що сприяло розвитку риторики фундаменталізму.

Розроблено й обґрунтовано модель мінімізації впливу політичного популізму в Україні під час виборів на сучасному етапі державотворення, яка включає такі компоненти: сфера впливу; стейкхолдери та рекомендації з

вдосконалення їх діяльності; комплекс заходів законодавчого (з підвищення відповідальності та конституційності), політичного (з розвитку інклюзії), організаційного (з розвитку громадянської освіти), технологічного (з розвитку інформаційних технологій та технології фактчекінгу публічних промов) характеру.

Розроблено практичні рекомендації, що передбачають: відновлення довіри до представницької демократії й виборчого процесу; розвиток прозорості та ефективної державної інформаційної політики; вдосконалення громадянської освіти з розвитку критичного мислення та політичної культури громадян.

Акцентовано увагу на тому, що політичний популізм є однією зі складових теорії політичного управління, яка у порівнянні з класичною теорією державного управління є більш регламентованою та раціональною і менш чутливою. Причина полягає в тому, що суб'єктами такого (політичного) управління є політичні партії та громадські організації, які можуть змінювати свою ідеологію під впливом вимог, потреб, інтересів та мотивів суспільства і, як правило, які використовують політичну маніпуляцію як управлінську політичну технологію.

Охарактеризовано *політичну технологію фактчекінгу* публічних промов і заяв політичних лідерів, яка включає такі маркери: акцент на інтересах народу; протиставлення народу політичним елітам; боротьба з політичними квазіелітами; спрощення ситуації; акцент на їх приналежності до народу; наявність критики статусу кво; вибіркоче ігнорування інститутів і процедур; акцент поведінку, а не на промову чи програму.

Охарактеризовано еволюційний розвиток виборчих технологій як сукупності заходів, спрямованих на перемогу певного політика, - від газетної епохи (1860-1940 рр.) до телевізійної (1940-1980 рр.) і далі - до епохи цифри (з 1980 р. – 2000і р.) і постправди (сучасний період).

Визначено причини посилення політичного популізму на свідомість виборців в умовах незавершеної трансформації демократичного переходу і

функціонування транзитивних політичних систем: особисті якості політиків, здатних до використання «фейків»; утвердження тіньової економіки та гібридної олігархічної політичної системи; некомпетентність політиків; набуття політикою імітаційного характеру; низький рівень толерантності у суспільстві, що лежить в основі політичних конфліктів.

Розкрито фактори впливу на розвиток політичного популізму в сучасній Україні: механізм новітнього українського державотворення, який ґрунтується на практиці Помаранчевої Революції та Революції Гідності, повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну; політична культура у суспільстві, яка потребує розвитку, зокрема у сфері критичного ставлення до популістських (крайній лівий популізм та лібералізм, які продукуються лівоцентричними і ліворадикальними партіями та рухами) ідеологій та політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі, як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

У *першому* розділі дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження популізму як феномену сучасного політичного дискурсу» розкрито: теоретичні засади та історичні етапи розвитку феномену політичного популізму; сутність та специфіку застосування сучасного політичного дискурсу; методологію дослідження феномену політичного популізму у сучасному політичному дискурсі; у *другому* розділі дисертації «Базові ідеологічні концепти феномену політичного популізму: ретроспектива міжнародного досвіду» – особливості популістського руху в ідеології лібералізму США і країн Західної Європи; політичний популізм в ідеології соціалізму; сучасна регіональна політика ідентичності в ідеології націоналізму Великої Британії, Канади, Іспанії; у *третьому* розділі дисертації «Особливості застосування феномену політичного популізму в Україні як політичної

технології» – модель мінімізації впливу політичного популізму під час виборів у сучасних умовах державотворення; популізм як специфічну політичну технологію; вплив феномену політичного популізму на розвиток демократичних цінностей українському суспільстві.

Ключові слова: популізм, політичний популізм, дискурс, політичний дискурс, популістська ідеологія, політичне управління, політичні інститути, політичні маніпуляції, представницька демократія, представницька влада, парламентаризм.

ANNOTATION

Lukina L.V. Populism as a phenomenon in modern political discourse. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. – Kyiv, 2023.

The Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and Behavioral Sciences» on a specialty 052 «Political Science». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

Today, democratic societies face a number of global challenges, one of which is the spread of populist movements and the ideology of populism in general. Moreover, these problems are characteristic of all democratic countries, regardless of the degree of development of the political system, its national characteristics, the effectiveness of the functioning of the parliamentarism system, etc. The big "explosion" of populism at the beginning of the 21st century actualized the problem of the effectiveness of representative democracies in general and representative government in particular, their ability to respond to changes occurring within civil society, as well as the degree of adaptability of political institutions capable of taking into account new requests and, in parallel, preserving traditional mechanisms coordination of interests in society.

The dissertation provides a scientific and theoretical justification of the phenomenon of populism in the context of history, ideology, technology, analysis of the features of its application in modern political discourse and the specifics of its functioning in the political system of Ukraine.

The theoretical foundations of political populism in the context of modern political discourse are substantiated, including: clarified definitions, types, goals, prerequisites, results, stages, classification, methods, technologies; basic concepts in the ideologies of liberalism, socialism, nationalism; directions for reducing the negative impact of political populism during elections in Ukraine, based on international experience and their application for the purpose of establishing democratic values in the field of political governance.

The main scientific approaches to understanding the essence of the phenomenon of populism were systematized and justified - worldview-ideological, logical-discursive, behavioral-stylistic, instrumental-mobilization, which contributed to the clarification of the following concepts: "political populism" as a special political phenomenon, which, based on a unique combination specific features (political demagoguery, manipulation of mass consciousness and public opinion, mythologizing of politics, inspirational leadership), at the same time acts as an ideology, a means of political struggle, a mechanism for gaining power, a socio-political movement, a style of political behavior or a combination of the above-mentioned aspects and appeals to the interests of the "simple » the people, their fears, hopes, opposing them to the interests of the elite layer of society; "political discourse" as a complex symbolic reality, which uses a set of speech acts and rules of public behavior and politically significant symbols and concepts, which become criteria for the correctness or incorrectness of actions within a certain society and do not lead to political communication.

The main factors of the phenomenon of political populism are substantiated: populist ideologues that form the basis of the activity of political parties; political discourse as a way of language communication of political leaders, in which various manipulative combinations can be used, in particular such as deliberate avoidance, appeal to the emotions of the addressee, the presence of "logical errors" or unfounded extrapolation, operating on unverified facts, appeal to feelings of fear, orientation on national self-identification, etc.

The typology of safeguards (political, normative, legal, educational) against

the spread of the phenomenon of political populism, which contribute to overcoming political corruption, has been defined and improved.

It was found that each political regime has its own political discourse, which is based on the corresponding national characteristic.

The basic ideological concepts of the phenomenon of political populism are characterized, based on international experience and stages of its historical development in the ideologies of liberalism (using the example of the USA and the countries of Western Europe), socialism (using the example of China) and nationalism (using the example of Great Britain (Scotland), Spain (Catalonia), Canada (Quebec)).

The stages of the formation and development of the phenomenon of political populism are defined: the first (end of the 19th century), associated with the formation of American agrarian (farming) populism in the USA; the second (beginning of the 20th century) is a populist movement in Latin American countries, which led to the emergence of such ideological and political trends as Aprism, Egealism, and Pyrrhonism; the third (30s of the 20th century) – a populist movement during the "great depression" in the USA; the fourth (second half of the 20th century) – Western European populism, which is characterized by an extreme right-wing ideological and political direction; the fifth (90s of the 20th century) – the development of the global populist-demagogic movement in Eastern and Central European politics based on the ideas of neoliberalism; the sixth - postmodern populism, associated with the influence of cultural and civilizational factors on the sphere of politics; the seventh is the "big explosion" of populism, from 2014 to today, which is characterized by the victory of populist forces in the elections in the USA and Europe.

It was found that the scientific views on the phenomenon of political populism underwent a corresponding transformation due to changes in political ideologies: for example, in Western countries, political ideology changed from liberal to neoliberal and postmodern, which influenced the creation of non-traditional political parties and caused a shift in electoral support in side of populists;

in some countries of the East (in particular, we are talking about the People's Republic of China), a socialist (communist) ideology functions stably, which was only partially transformed into a radical and right-wing radical (Muslim countries), which contributed to the development of the rhetoric of fundamentalism.

A model for minimizing the impact of political populism in Ukraine during elections at the current state-building stage has been developed and substantiated, which includes the following components: sphere of influence; stakeholders and recommendations for improving their activities; a set of measures of a legislative (on increasing responsibility and constitutionality), political (on the development of inclusion), organizational (on the development of civic education), technological (on the development of information technologies and technology of fact-checking public speeches) nature.

Practical recommendations have been developed, which include: restoration of trust in representative democracy and the electoral process; development of a transparent and effective state information policy; improvement of civic education for the development of critical thinking and political culture of citizens.

Attention is focused on the fact that political populism is one of the components of the theory of political management, which, compared to the classical theory of state management, is more regulated and rational and less sensitive. The reason is that the subjects of such (political) management are political parties and public organizations that can change their ideology under the influence of the demands, needs, interests and motives of society and, as a rule, that use political manipulation as a managerial political technology.

The political technology of fact-checking of public speeches and statements of political leaders is characterized, which includes the following markers: emphasis on the interests of the people; opposition of the people to the political elites; struggle with political quasi-elites; simplification of the situation; emphasis on their belonging to the people; presence of criticism of the status quo; selective ignoring of institutions and procedures; emphasis on behavior rather than speech or program.

The evolutionary development of electoral technologies is characterized as

a set of measures aimed at the victory of a certain politician - from the newspaper era (1860-1940) to the television era (1940-1980) and further - to the digital era (from 1980 to 2000) and post-truth (modern period).

The reasons for the strengthening of political populism in the minds of voters in the conditions of the incomplete transformation of the democratic transition and the functioning of transitive political systems are determined: personal qualities of politicians capable of using "fakes"; establishment of shadow economy and hybrid oligarchic political system; incompetence of politicians; the acquisition of imitative politics; low level of tolerance in society, which is the basis of political conflicts.

The factors influencing the development of political populism in modern Ukraine are revealed: the mechanism of the newest Ukrainian state-building, which is based on the practice of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine; political culture in society, which needs development, in particular in the field of critical attitude towards populist (extreme left-wing populism and liberalism, which are produced by left-centered and left-radical parties and movements) ideologies and political discourse as a way of linguistic communication of political leaders, in which various manipulative methods can be applied combinations, in particular, such as deliberate evasion, appeal to the emotions of the addressee, the presence of "logical errors" or unfounded extrapolation, operating with unverified facts, appeal to feelings of fear, orientation to national self-identification, etc.

The first chapter of the thesis "Theoretical and methodological foundations of the study of populism as a phenomenon of modern political discourse" reveals: theoretical foundations and historical stages of the development of the phenomenon of political populism; the essence and specifics of the application of modern political discourse; the methodology of researching the phenomenon of political populism in modern political discourse; in the second chapter of the dissertation "Basic ideological concepts of the phenomenon of political populism: a retrospective of international experience" - features of the populist movement in the ideology of liberalism in the USA and Western European countries; political populism in the

ideology of socialism; modern regional identity politics in the ideology of nationalism of Great Britain, Canada, Spain; in the third chapter of the dissertation "Peculiarities of the application of the phenomenon of political populism in Ukraine as a political technology" - a model of minimizing the influence of political populism during elections in modern conditions of state formation; populism as a specific political technology; the influence of the phenomenon of political populism on the development of democratic values in Ukrainian society.

Key words: populism, political populism, discourse, political discourse, populist ideology, political management, political institutions, political manipulation, representative democracy, representative power, parliamentarism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

1. Лукіна Л.В. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 211-221. (Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

2. Лукіна Л.В. Політичний дискурс: сутність та особливості застосування. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2021. С. 75-80. URL: www.politicus.od.ua

3. Лукіна Л.В. Модель мінімізації впливу феномену політичного популізму в Україні під час виборів. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 45/2022. С. 160-168. (Index Copernicus International, Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

Статті в періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Goshovska, V., Kisiel, I., **Lukina, L.**, Gorulko, O., & Nehulevskyi, I. (2022). Development of democratic values as a basis for the consolidation of modern

Ukrainian society. *Amazonia Investiga*, 11(57), С. 221-231. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.57.09.23>.

<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2160> (**Scopus**)

Статті в іноземних виданнях:

1. Lukina, Ludmiła (2021). Populism as a multifunctional phenomenon of politics. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 01 (29). – Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/16.html>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Лукіна Людмила. Особливості проявів популізму в сучасному світі. *Практична політологія: тенденції і перспективи: зб. матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Київ, 17 березня 2021 р.) / за заг. ред. В.А.Гошовської. Київ.: НАДУ. 2021. С. 41 – 45. URL: <http://academy.gov.ua/parliaments/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=3>.

2. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. *Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія* / авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с., С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

3. Людмила Лукіна. Популізм – особливість сучасного політичного дискурсу. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 52-54. ULR: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/5e2f5bc9-7e3f-4bb1-8017-18758fd31148.pdf>

4. Лукіна Л.В. Популізм у політичних культурах країн заходу і сходу: порівняльний аспект. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М.

Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с.
<https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1928>

5. Валентина Гошовська, Людмила Лукіна. Політичний дискурс як феномен сучасної політики. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 20-22.

6. Культура ділового мовлення як інструмент кар'єрного зростання посадових осіб місцевого самоврядування: *загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування* / Укладачі: Гошовська В.А., Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Київ.: КНУТШ. 2022. 6 с. (затверджено на НМР ННІ ПУДС КНУТШ, протокол № 4-22 від 25.05.22).

7. Людмила Лукіна. Модель мінімізації застосування політичного популізму під час виборів в Україні. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу*: матеріали щорічн. Всеукраїнського круглого столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 лист. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 71-72.

8. Людмила Лукіна. Соборна демократія – основа консолідації сучасного українського суспільства. *Соборність України: політика духовної спільності, національних традицій і цінностей*: матеріали 10-го ювілейного щорічного Всеукраїнського науково-практичного круглого столу до Дня Соборності України (Київ, 25 січня 2023 р.) : / за заг. ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023. С. 78-79.

9. Гошовська В.А., Лукіна Л.В. Регіональна політична еліта: специфіка становлення та функціонування. Елітознавство: **підручник** / кол. автор.; за ред. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури». 2022. 220 с. , С.100-111.

10. Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Мовленнєва культура політичної еліти. Елітознавство: **підручник** / кол. автор.; за ред. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури». 2022. 220 с. , С.149-156.